

## Wprowadzenie

---

Książka *Elitarne szkolnictwo średnie w krajach Europy Zachodniej. Studia z pedagogiki porównawczej* stanowi rezultat prac badawczych prowadzonych w ramach kierowanego przeze mnie projektu Narodowego Centrum Nauki nr NN 106 112738<sup>1</sup>. Jest ona komplementarna wobec powstałej dzięki temu samemu projektowi mojej autorskiej monografii *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną* (Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015).

Niniejsza publikacja zawiera zbiór tekstów podejmujących – z różnej perspektywy – problem społecznych funkcji elitarnego szkolnictwa średniego we współczesnej Europie Zachodniej. We wspomnianej autorskiej książce przedstawiam bardzo szczegółową panoramę społecznych funkcji elitarnego szkolnictwa średniego w Wielkiej Brytanii, Francji, Szwajcarii, a także Stanach Zjednoczonych, Japonii i Singapurze. Tutaj owa panorama jest uzupełniona o rekonstrukcje rozwiązań, które w tym zakresie mają miejsce w Hiszpanii, Rosji i Anglii (Tomasz Gmerek), a także Szwecji (Jarema Drozdowicz), Holandii (Dobrochna Hildebrandt-Wypych), Niemczech (Daria Hejwosz-Gromkowska) oraz Norwegii (Karolina Domagalska-Nowak). Obraz dopełnia ważny tekst dotyczący elitarności szkolnictwa alternatywnego (Bogusław Śliwerski) oraz artykuł poświęcony różnorodnym teoretycznym kontekstom tytułowego problemu tej książki.

Analizy społecznych funkcji elitarnego szkolnictwa średniego koncentrują się w sposób nieunikniony wokół tej podstawowej dynamiki rozwojowej w jego ramach, która jest wyznaczona przez problem równości/nierówności w zakresie dostępu do edukacji. W nie tak jeszcze odległej przeszłości rozwiązania w tej kwestii były oczywiste. Istniały bowiem, bardzo rygorystycznie egzekwowane formalno-prawne ograniczenia, związane z płcią, rasą czy pochodzeniem społecznym, które uniemożliwiały uzyskanie

---

<sup>1</sup> Tytuł projektu badawczego: Elitarne szkolnictwo średnie we współczesnej Europie. Studium z socjologii edukacji i pedagogiki porównawczej.

różnym wielomilionowym grupom społecznym dostępu do dobrego wykształcenia. Było ono zarezerwowane dla białych mężczyzn, z grup społecznych umiejscowionych wysoko na drabinie społecznej. Wiek XX charakteryzował się postępującą demokratyzacją dostępu do wszystkich szczebli i form edukacji. Znikały w tym zakresie kolejne bariery i formy wykluczania. Rzeczywistość edukacyjna stawała się coraz bardziej merytokratyczna, a szkolnictwo było w coraz większym stopniu postrzegane jako płaszczyzna egalitaryzacji społeczeństwa, dostarczania „równych szans”, a także i – w coraz większym stopniu – równych rezultatów<sup>2</sup>. Ocena postępu w zakresie równego dostępu do edukacji przenosiła się na coraz wyższe szczeble, ponadto odnoszono ją do coraz bardziej prestiżowych instytucji edukacyjnych. W konsekwencji, w większości współczesnych badań dotyczących stratyfikacyjnej funkcji edukacji dokonuje się ilościowego porównania udziału w poszczególnych formach edukacji (w tym także tych najbardziej prestiżowych) osób z poszczególnych grup społecznych. Przy tym, w przypadku większości z tych badań uwaga skoncentrowana jest logicznie na szkolnictwie wyższym, ponieważ to właśnie dyplom uniwersytetu jest ostatecznym potwierdzeniem „statusu edukacyjnego” jednostki oraz otwiera jej mniejsze lub większe możliwości na rynku pracy. Stopień demokratyzacji dostępu do edukacji (w warunkach współczesnego jej umasowienia) bada się przez pryzmat różnorodności populacji studentów w szkołach wyższych, a w szczególności w najlepszych szkołach wyższych, które mogą być symbolizowane przez Oksford i Harvard. Ta różnorodność jest coraz większa, o czym świadczy rosnąca liczba kobiet, osób z mniejszości etnicznych czy nawet z klasy robotniczej na tych uczelniach<sup>3</sup>. W konsekwencji, ma się wrażenie, że kategoria elitarnego szkolnictwa traci na znaczeniu i społeczeństwa weszły w fazę przywoływanej już merytokracji, w której „wszystko zależy od jednostki”<sup>4</sup>. Na poziomie zdrowego rozsądku wydaje się także, że sama kategoria elit straciła swoje dawne „ostrze”, że współczesne elity są bardziej rozproszone, a ich skład i obszary działania mają charakter fluidalny (oprócz elit władzy i ekonomicznych mamy współcześnie do czynienia z różnymi elitami celebrytów i gwiazd kultury popularnej czy elitami najślynniej-

<sup>2</sup> Por. A. Gromkowska-Melosik, *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 137-138

<sup>3</sup> Por. dane dotyczące udziału kobiet wśród grupy studentów University of Oxford i Harvard University. Tamże, s. 119-123.

<sup>4</sup> Na temat założeń merytokracji oraz jej krytyki por. Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, szczególnie s. 139-194 oraz T. Gmerek, *Młodzież i dyplom akademicki. Społeczne konstrukcje sukcesu życiowego*, [w:] *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, red. T. Gmerek, Wolumin, Poznań 2003, s. 37-52.

szych sportowców). Istnieje też rosnące przekonanie, że dostęp do najlepiej płatnych zawodów i wysokich miejsc na drabinie stratyfikacji społecznej jest względnie otwarty, tym bardziej że istniejące kanały ruchliwości społecznej mogą stanowić efektywną drogę do uzyskania sukcesu społecznego również i dla osób z niższych klas społecznych.

Jednakże, wszystkie badania przeprowadzone z perspektywy teorii konfliktu (w tym – reprodukcji kulturowej i ekonomicznej) wykazują, iż przekonanie o równym dostępie do edukacji i do sukcesu społeczno-zawodowego jest w dużej mierze iluzją, a kategoria elitarności nadal ma swój głęboki sens. Elitarne szkolnictwo na poziomie średnim stanowi oczywiste i głębokie potwierdzenie tej tezy. Przy czym, o czym piszę szerzej w zamieszczonym w tej książce artykule zatytułowanym *Współczesne elitarne szkolnictwo średnie: perspektywa teoretyczna*, w okresie demokratyzacji dostępu do szkolnictwa wyższego – to właśnie absolwenci najbardziej elitarnych szkół średnich odnoszą największe sukcesy w życiu społeczno-zawodowym (na przykład w Wielkiej Brytanii, elitarna szkoła średnia Eton College częściej zapewnia wysoką pozycję niż Oksford). Możliwości osiągnięcia sukcesu przez absolwentów najlepszych szkół średnich są niekiedy wprost zdumiewające, przy czym fenomen ten odnosi się do całej ich biografii. Zjawisko to przypomina mi pewnego typu rurociąg, który dostarcza bezpośrednio z miejsca wydobywania do miejsca przeznaczenia ropę naftową najszybszą i najkrótszą drogą, bez jakichkolwiek przeszkód. Absolwenci elitarnych szkół średnich niemalże skazani na sukces, „dostarczani są” w sposób prawie automatyczny na szczyty z racji formalnie posiadanego dyplomu określonej szkoły, a także przynależności do określonego kręgu kulturowego oraz cechom osobowości. Nie mogę stwierdzić, że absolwenci tych szkół opanowali elitę czy stali się elitą, ponieważ ich liczba w stosunku do całej populacji w takich krajach, jak na przykład Stany Zjednoczone i Wielka Brytania jest zbyt mała. Nie można jednak nie dostrzec pewnego automatyzmu, który cechuje związki pomiędzy elitarną szkołą średnią a elitarną pozycją jej absolwentów w społeczeństwie. Dostęp do placówek elitarnego szkolnictwa średniego jest w praktyce w dużej mierze ograniczony – stanowią one w sposób bezwzględny płaszczyznę społeczno-ekonomicznej i kulturowej reprodukcji elit. Są to placówki dla dzieci z rodzin najlepiej usytuowanych i najbardziej wyedukowanych, których rodzice pracują w prestiżowych zawodach i na wysokich stanowiskach. Elitarne szkoły średnie tworzą więc w dużej mierze elitarny mechanizm, w którym elita reprodukuje swoją pozycję społeczną.

Głównym kryterium elitarności pewnej grupy szkół średnich jest ich wysoki potencjał stratyfikacyjny, pozwalający im umieścić swoich absolwentów

w najlepszych placówkach edukacji wyższej, a następnie na elitarnych pozycjach społecznych. W punkcie wyjścia ich uczniowie mają bardzo wysoki poziom kapitału kulturowego, który związany jest ze wspomnianym pochodzeniem rodzinnym i wykształceniem rodziców oraz ich pozycją społeczno-ekonomiczną. Poza tym, zarówno rodzice, jak i ich dzieci uczęszczające do elitarnych szkół średnich charakteryzują się bardzo wysokimi aspiracjami edukacyjnymi; postrzegają przyszłość w kategorii przynależności do elity, co stanowi punkt wyjścia określonych (elitarnych) wyborów edukacyjnych. Osoby te mają także bardzo wysokie dyspozycje intelektualne i szerzej – akademickie; w konsekwencji osiągają znakomite wyniki nauczania. Należy przy tym pamiętać, że kryteria selekcji przyjęte przez elitarne szkoły średnie preferują „na wejściu” takie właśnie osoby, które łączą w sobie wysoki kapitał społeczno-kulturowy ze statusem ekonomicznym rodziny oraz nadzwyczajnym potencjałem akademickim. W ten sposób liczba kandydatów do podjęcia nauki w szkole elitarniej jest bardzo ograniczona. Wyselekcjonowana w ten sposób grupa osób poddana jest w szkole intensywnemu, zorientowanemu na doskonałość kształceniu, a także rygorystycznej socjalizacji do sukcesu, której istotą jest kształtowanie odpowiednich cech charakteru oraz dyspozycji intelektualnych. W ten sposób kształci się „elitarną tożsamość”, wykraczającą daleko poza ramy wąskiego profesjonalizmu. Posiadające ją osoby są tożsamościowo, intelektualnie i emocjonalnie przygotowane do przyjęcia elitarnego statusu. W trakcie pobytu w szkole tworzy się także – poprzez świadome mechanizmy – struktura identyfikacji ze szkołą i z elitarnym statusem (funkcja socjalizacyjna tych szkół ma więc zdecydowany wpływ na ich potencjał stratyfikacyjny, bowiem kreuje tożsamości sukcesu).

Powyższe tezy znajdują swoje różnorodne egzemplifikacje w studiach przypadku znajdujących się w tej książce, prezentowanych zwykle na szerszym tle sytuacji i przemian szkolnictwa w poszczególnych krajach. Dają one w swojej całości adekwatny, jak się wydaje, obraz elitarnego szkolnictwa średniego we współczesnej Europie.

*Agnieszka Gromkowska-Melosik*